

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядається поняття «саморегуляція поведінки» та її компоненти. Наведені погляди вітчизняних та зарубіжних учених щодо даної проблематики. Представлені результати емпіричного дослідження взаємозв'язку тривожності, довільності поведінки, самооцінки, автономності та орієнтації у часових інтервалах у старших дошкільників. Також представлені результати порівняння середніх показників хлопчиків та дівчаток за параметрами тривожності та автономності.

Ключові слова: саморегуляція, дошкільний вік, тривожність, самооцінка, довільна поведінка, автономність поведінки, орієнтація у часових проміжках, кореляційний аналіз, t-критерій Стьюдента.

Д.Б. Усик ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ САМОРЕГУЛЯЦИИ ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье рассматривается понятие «саморегуляция поведения» и его компоненты. Приводятся взгляды зарубежных и отечественных ученых касательно данной проблематики. Представлены результаты эмпирического исследования взаимосвязи тревожности, произвольности поведения, самооценки, автономности и ориентации во временных промежутках у старших дошкольников. Также представлены результаты сравнения средних показателей мальчиков и девочек по параметрам тревожности и автономности.

Ключевые слова: саморегуляция, дошкольный возраст, тревожность, самооценка, произвольное поведение, автономность поведения, ориентация во временных интервалах, корреляционный анализ, t-критерий Стьюдента.

D.B. Usyk RESEARCH OF THE SELF-REGULATION FEATURES OF PRESCHOOL AGE CHILDREN BEHAVIOR

In the article we examine such term as self-regulation of behavior and its components. Besides we give an accurate description of foreign and native scientists' views to this problem. The results of research are presented in the article: we examined the relationship between anxiety, willful behavior, self-assessment, self-sufficiency, time-orientation for the preschoolers. Also there were presented the comparative results of boys' and girls' mean in following measurements: anxiety and self-sufficiency.

Key words: self-assessment, preschool age, anxiety, willful behavior, self-sufficiency, time-orientation, correlation analysis, Student's t-test.

Проблема. Одним із найважливіших завдань дошкільного виховання є формування і розвиток саморегуляції особистості дитини, адже саме дошкільний вік є періодом формування емоційної та мотиваційної сфери особистості, самосвідомості.

ності, основних механізмів поведінки. У психологічній літературі виділяють велику кількість особистісних новоутворень дошкільного дитинства, багато з них пов'язані із саморегуляцією дошкільників. Але, хоча існує багато досліджень саморегуляції дітей дошкільного віку, більшість із цих досліджень носять фрагментарний характер, саморегуляція у них розглядається з точки зору різних її сторін, а не цілісного процесу. Тому ми вважаємо за необхідне дослідження саморегуляції поведінки у дошкільників та вивчення її внутрішніх механізмів.

Об'єкт дослідження – психічна саморегуляція поведінки у дітей старшого дошкільного віку. **Предмет** – особливості психологічного механізму саморегуляції поведінки старших дошкільників.

Проблему саморегуляції поведінки вивчають з різних аспектів та сторін. Так, К.М. Гуревич, О.О. Конопкін, В.І. Моросанова, Б.М. Теплов та ін. розглядають саморегуляцію як психічних процес чи стан. Н.Ф. Круглова, О.К. Осницький, Н.О. Циркун, С.В. Чернобровкіна та ін. вивчають саморегуляцію поведінки в умовах ігрової, трудової, спортивної та навчальній діяльності. К.О. Абульханова-Славська, Б.Ф. Ломов, Ю.О. Міславський та ін. дослідники вивчають саморегуляцію та її особливості в сфері міжособистісних стосунків. Б.І. Додонов, Є.І. Рогов, Є.Л. Яковлева та ін. досліджували саморегуляцію емоційних станів; мотиваційну регуляцію вивчали В.Г. Асеев, В.І. Степанський, А. Маслоу та ін. О.Г. Асмолов, О.О. Бодальов, Д.О. Леонтьєв та ін. досліджували ціннісно-смыслову регуляцію; М.Й. Боришевський, І.В. Дубровіна, І.Н. Захарова, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, А.В. Петровський, А.Г. Спіркін, та ін. вивчали саморегуляцію самоактивності і самосвідомості.

Вплив гри на розвиток особистості вивчався багатьма дослідниками, серед яких такі визначні психологи як О.В.Запорожець, З.В.Мануйленко (досліджував становлення довільної поведінки у грі), Д.Б.Ельконін, М.Е.Усова, Р.Г.Надеждіна, Г.П.Щедровицький (вивчав стосунки дітей у грі) та ін.. Однак аналіз наукової літератури з даної проблеми показав, що на сучасному етапі майже не існує досліджень, які б були направлені на вивчення розвитку саморегуляції старших дошкільників у грі. Найбільш глибоко дана проблема знайшла своє відображення у

працях О.С.Шарова. На його думку, розвиток особистості дитини у грі відбувається завдяки тому, що дитина оволодіває психологічним механізмом перевтілення. Перевтілення під час гри сприяє розвитку саморегуляції поведінки особистості, а також ціннісно-сислової сфери, активності та рефлексії.

Проблема саморегуляції як уміння людиною керувати власною поведінкою є однією із найважливіших як у теоретичній, так і у експериментальній психології. Процеси саморегуляції вивчали такі вчені, як К.О.Абульханова-Славська, В.Г.Афанасьєва, А.Бандура, О.М.Леонтьєв, Дж.Роттер, В.Д.Шадриков, В.А.Ядов та ін.

У вітчизняній психології основою вивчення саморегуляції поведінки є концепція Л.С.Виготського про те, що розвиток особистості – це оволодіння власними психічними процесами та поведінкою. Виготський пов'язував регуляцію не з спонуканням або гальмуванням дій (як вважали І.М.Сеченов та І.Ч. Шеррінгтон), а з оволодінням власною поведінкою через засвоєння системи знаків [2].

Велика кількість вчених розглядала саморегуляцію поведінки у руслі вивчення вольової сфери людини. На сучасному етапі розвитку психологічної науки проблему саморегуляції поведінки представляють два основні підходи: мотиваційний підхід та регуляційний підхід.

Згідно з В.І. Моросановою, під саморегуляцією розуміються інтегративні психічні явища, процеси та стани, які забезпечують самоорганізацію різних видів психічної активності людини та цілісність індивідуальності і становлення буття людини [3].

На думку багатьох авторів, саме у дошкільному віці відбувається становлення особистості, основних особистісних механізмів та утворень, розвиваються емоційна та мотиваційна сфери, формується самосвідомість (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін). У психологічній літературі виділяються такі особистісні новоутворення дошкільного періоду, що стосуються саморегуляції поведінки: довільність поведінки та емоційних проявів, моральні уявлення та почуття, супідрядність мотивів, усвідомлення свого «Я», емоційна децентрація [4].

Метою емпіричного дослідження було визначення наявності взаємозв'язку між показниками тривожності, довільності поведінки, самооцінки, автономності та орієнтації у часових інтервалах. Нами було проведено дослідження, яке складалося із виявлення рівня тривожності за допомогою тесту тривожності (Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен), також ми використали дані, отримані за методикою «Ввічливість» і «Так і ні», які свідчать про наявність чи відсутність у дитини довірливої поведінки; за методикою «Драбинка» (автори В.Г. Щур, С.Г. Якобсон), направленою на визначення рівня самооцінки дошкільників, методикою ТСРД (типологія суб'єктної регуляції дитини, автори С.В. Хусаїнова, Г.С. Пригін) та методикою, створеною нами на основі завдань Т.Д. Ріхтермана для виявлення уміння дитини визначати часові інтервали [5; 6; 7].

У дослідженні взяли участь вихованці дошкільних навчальних закладів № 28 та №14 м. Суми, всього 156 осіб, з них 76 дівчаток та 80 хлопчиків, віком від 5-6 років.

Для статистичної обробки результатів ми використовували метод лінійної кореляції (статистичний коефіцієнт r_{xy} -критерій К. Пірсона) та t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Статистичний аналіз був реалізований за допомогою програми Statistica 6.0. У таблиці 1 наведені отримані нами у результаті аналізу результати дослідження.

Таблиця 1
Взаємозв'язок (r_{xy}) тривожності, довільності поведінки, самооцінки, автономності та орієнтації у часових інтервалах, N = 156

Методики	Тривожність	«Ввічливість»	«Так і ні»	«Драбинка»	ТСРД	Часові проміжки
Тривожність	1,00	0,41**	0,59**	-0,53**	-0,72**	-0,67**
«Ввічливість»	0,41**	1,00	0,32*	-0,20	-0,31*	-0,37**
«Так і ні»	0,59**	0,32*	1,00	-0,30*	-0,38**	-0,40**
«Драбинка»	-0,53**	-0,20	-0,30*	1,00	0,44**	0,44**
ТСРД	-0,72**	-0,31*	-0,38**	0,44**	1,00	0,53**
Часові проміжки	-0,67**	-0,37**	-0,40**	0,44**	0,53**	1,00

Примітка: * - вірогідність розходжень за критерієм Пірсона, $p \leq 0,01$, ** - вірогідність розходжень за критерієм Пірсона, $p \leq 0,0001$

Проаналізуємо отримані результати. Перш за все, ми отримали статистично значущий взаємозв'язок між тривожністю у старших дошкільників та показником

довільності поведінки. Довільність поведінки ми досліджували за допомогою двох методик – «Ввічливість» та «Так і ні». Шкала методик «Ввічливість» та «Так і ні» обернена, чим вищі бали отримує дитина, тим гірший результат вона показує, таким чином ми будемо інтерпретувати позитивні кореляції за участю даних методик як негативні та навпаки. Так, можна стверджувати, що чим вищою є тривожність дитини, тим гіршими будуть показники довільності поведінки (0,41 при $p \leq 0,0001$; 0,59 при $p \leq 0,0001$).

Також ми виявили взаємозв'язок між показником тривожності та самооцінкою дошкільників (-0,53 при $p \leq 0,0001$). Даний взаємозв'язок свідчить про те, що самооцінка дошкільників прямим чином залежить від рівня їхньої тривожності, тривожні діти мають нижчу самооцінку.

Наступні результати ми отримали з показниками тривожності та автономності-залежності. Так, діти, у яких виявлено високі показники тривожності, проявили низькі показники з автономності, тобто вони дезорганізовані, нерішучі, ними легко керувати. Діти ж з низькими показниками тривожності отримали високі бали з автономності, вони організовані, рішучі та самостійні. Показник кореляції Пірсона, що ілюструє отримані взаємозв'язки становить -0,72 при $p \leq 0,0001$.

Виявлено статистично значущі взаємозв'язки між показниками за методиками «Ввічливість» і «Так і ні». Показник кореляції становить 0,32 при $p \leq 0,01$. Обидві вказані методики направлені на дослідження ступеню прояву довільності у поведінці дошкільників, тому отриманий результат демонструє, що якщо у дитини показники з однієї методики досить високі, високими вони будуть і з іншої методики.

У результаті дослідження ми також отримали значущі зв'язки між показниками довільності поведінки дошкільників та показниками «автономності-залежності» за методикою ТСРД. Отримані показники становлять -0,31 при $p \leq 0,01$ та -0,38 при $p \leq 0,0001$. Можна зробити висновок, що чим більш довільною та регульованою є поведінка дошкільника, тим більш вираженою буде його автономність, рішучість, самостійність.

Самооцінка дошкільників прямим чином пов'язана із показником довільності поведінки: $-0,30$ при $p \leq 0,01$, тобто поведінка буде тим більш довільною, саморегульованою, чим вищою буде самооцінка дитини. Отримані статистично значущі зв'язки за методикою ТСРД, а саме за показниками автономності та залежності. Так, ми виявили, що у дошкільників довільність поведінки пов'язана із показником автономності: $-0,31$ при $p \leq 0,0001$ та $-0,38$ при $p \leq 0,0001$. Отже, дошкільник демонструватиме ознаки автономності поведінки тоді, коли у нього будуть високими показники довільної поведінки. Також параметр автономності пов'язаний із самооцінкою дошкільників: $0,44$ при $p \leq 0,0001$, що означає, що діти із високою самооцінкою будуть демонструвати ознаки автономності (рішучість, гнучкість поведінки, самоорганізацію).

За методикою Т.Д. Ріхтермана ми визначали, наскільки добре дошкільники орієнтуються у часі, а саме як точно вони можуть визначити тривалість 3-х хвилинного інтервалу. Ми отримали такий показник кореляції між даним показником та тривожністю: $-0,67$ при $p \leq 0,0001$. На основі цього можна стверджувати, що чим вищим є показник тривожності, тим гірше такий дошкільник зможе визначити певний проміжок часу. Тобто тривожність впливає на адекватну оцінку часових інтервалів, заважає правильно оцінювати час.

Окрім вище зазначеного зв'язку тривожності та здатності визначати часові інтервали, ми отримали ще ряд статистично значущих кореляцій. Так, існує взаємозв'язок між орієнтацією у часі та показниками довільності поведінки ($-0,37$ при $p \leq 0,0001$ та $-0,40$ при $p \leq 0,0001$). Тобто ми можемо зробити висновок, що чим краще дитина орієнтується у часових інтервалах, тим більш довільною буде її поведінка. Даний взаємозв'язок демонструє тісний зв'язок довільної поведінки та уміння орієнтуватися у часі як елементів саморегуляції поведінки дошкільників.

Ми виявили, що самооцінка дошкільників також пов'язана із показником часової орієнтації: $0,44$ при $p \leq 0,0001$. Таким чином, чим вищою є самооцінка у дошкільників, тим краще вони будуть орієнтуватися у часових інтервалах і краще зможуть регулювати власну діяльність.

Показник орієнтації у часових проміжках пов'язаний на статистично значущому рівні із параметром «автономності-залежності» за методикою ТСРД, отриманий показник кореляції Пірсона 0,53 при $p \leq 0,0001$. Можна зробити висновок, що діти, які виявляють ознаки автономності, будуть краще орієнтуватися у часових інтервалах, і зможуть ефективніше регулювати власну діяльність у відповідності з часовими рамками.

Для виявлення відмінностей у показниках хлопчиків та дівчаток ми використали t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Так, ми отримали статистично значущі відмінності між показниками за методикою дослідження тривожності та методикою ТСРД. За методикою тривожності виявлені відмінності знаходяться на рівні значущості $p < 0,05$, а за методикою оцінювання автономності та залежності ТСРД на рівні значущості $p < 0,01$. За рештою методик ми не отримали статистично значущих відмінностей. Отримані результати продемонстровані у таблиці 2.

Таблиця 2

Середні показники з тривожності та автономності у хлопчиків та дівчаток дошкільного віку,
N = 156

Методика	Середнє значення	Станд. відх.	t-Стьюдента	Рівень значущості p
Тривожність у хлопчиків, n=80	2,25	0,803	2,01880	< 0,05
Тривожність у дівчаток, n = 76	1,986	0,824		
Автономність-залежність у хлопчиків, n=80	1,675	0,759	-2,97859	< 0,01
Автономність-залежність у дівчаток, n=76	2,026	0,711		

Як можна побачити з даних, показаних у таблиці 2, у хлопчиків дошкільного віку тривожність виражена на вищому рівні, ніж у дівчаток: $t = 2,01880$ при $p < 0,05$. У той же час показники автономності вищі у дівчаток, ніж у хлопчиків: $t = -2,97859$ при $p < 0,01$. Отримані дані не перечать одне одному, адже чим вищою є автономність дитини, її незалежність, самостійність, тим нижчою буде тривожність, а діти з вираженими показниками залежності демонструватимуть і підвищену тривожність. За такими показниками, як довільність поведінки, самооцінка

та уміння орієнтуватися у часових інтервалах ми не отримали жодної статистично значущої відмінності між хлопчиками та дівчатками.

Висновки. Результати кореляційного аналізу дозволяють стверджувати, що існує взаємозв'язок між такими показниками, як тривожність, здатність до довільної поведінки, самооцінка, автономність та орієнтація у часових проміжках. Тривожність є на високому рівні у дошкільників, які демонструють низьку самооцінку, низький рівень довільності поведінки, залежність та погане уміння орієнтуватися у часі. Ми можемо стверджувати, що високі показники з довільності поведінки демонструють діти з низькою тривожністю, високою самооцінкою, автономністю поведінки та гарним умінням орієнтуватися у часі. Показник уміння орієнтуватися у часових проміжках є важливою складовою саморегуляції поведінки, ми встановили, що даний показник зростає у дітей із низькою тривожністю, добре розвинутою довільністю поведінки, високою самооцінкою та автономністю. Показник автономності у дошкільників зростає зі зниженням тривожності, з покращенням самооцінки, уміння орієнтуватися у часових проміжках, і зі зростанням довільності поведінки.

Результати аналізу за t-критерієм Стьюдента продемонстрували наявність статистично значущих відмінностей між хлопчиками та дівчатками за показниками тривожності та автономності: тривожність виявилася вищою у хлопчиків, тоді як автономність – у дівчаток.

Список літератури

1. Веракса Н.Е. Способы регуляции поведения у детей дошкольного возраста // Вопросы психологии. – 1996. – №3. – С. 14-27.
2. Выготский Л.С. История развития высших психических функций //Собр. соч.: в 6т. – Том 3. – М.: Педагогика, 1983. – 328 с.
3. Моросанова В.И. Саморегуляция и индивидуальность человека / В.И. Моросанова. – М.: Наука, 2010. – 512 с.
4. Обухова Л.Ф. Возрастная психология / Л.Ф. Обухова. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 542 с.
5. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 1996. – 240 с.
6. Прыгин Г.С. Психология самостоятельности: Монография / Г.С. Прыгин. – Ижевск, Набережные Челны: Изд-во Института управления, 2009. – 408 с.

7. Рихтерман Т.Д. Формирование представлений о времени у детей дошкольного возраста / Т.Д. Рихтерман. – М.: Просвещение, 1991. – 48 с.